

QIMMATLI QOG`OZLAR BOZORI SAVDO TIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Parmonova Gulrux Ozodovna

*O`zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi magistri
Qashqadaryo viloyati Iqtisodiyot va Moliya bosh boshqarmasi
Komplans nazorat va mahsus ishlar bosh mutahassisi*

Ozodov Feruz Laziz o'gli

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimiz fond bozori, qimmatli qog`ozlar bozorida savdo tizimlarini takomillashtirish metodologiyasi, yo`l-yo`riqlari hamda huquqiy asoslari muhokama etiladi.

Kalit so`zlar: Fond bozori, qimmatli qog`oz, savdo, metod, qonun.

KIRISH

Jahon mamlakatlarida qimmatli qog`ozlar bozori iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblansa, fond bozori esa uning zaruriy bo`g`inidir. Jahon fond bozori savdo hajmi 2022 yilda jami 65,6 trln. AQSh dollarini tashkiletib, unda asosiy ulushni AQSh 36,3 % (23,8), Xitoy 10,1 % (6,6), Yaponiya 7,9 % (5,2) Gong Kong 6,3 % (4,1) Buyuk Britaniya 4,6 % (3,0) kabi mamlakatlar egallab turibdi. Jaxonda ushbu bozor infratuzilmasini shakllantirish bo`yicha yetakchi xisoblangan, yuqorida sanab o`tilgan va Kanada, Fransiya, Germaniya, Hindiston, Shveysariya kabi 10 ta mamlakatning ulushi 51,4 foizni tashkil etganligi O`zbekistonda ham fond bozori infratuzilmasini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O`zbekistonda fond bozori yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtincha bo`sh turgan pul mablag`larini investitsiyalarga yo`naltiradi va iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga transformatsiyalanishiga imkoniyat yaratadi. O`zbekistonda qimmatli qog`ozlarning birlamchi va ikkilamchi bozorlari bo`yicha barcha operatsiyalar fond birjasi elektron savdo tizimi hamda uyushgan va uyushmagan savdo tizimi orqali amalga oshiriluvchi infratuzilma shakllantirildi. Biroq, qimmatli qog`ozlarning ikkilamchi bozorini to`la ishga tushirish, fond birjasida aksiyalar qiymatini muntazam e`lon qilib borish, aholida aksiyalar sotib olishga ishtiyoqi va intilishini oshirish, aksiyalarning haqiqiy qimmatli qog`ozga aylantirish hamda aksiyadorlar uchun muhim daromad manbai bo`lishi ta`minlanmaganligi, fond bozori infratuzilmasi faoliyati samarali yo`lga qo`yilmaganligi fond bozorini rivojlanish imkonini bermayapti. Shuningdek, mamlakatda fond bozori infratuzilmasining iqtisodiyotdagi roli past bo`lib, davlatning makroiqtisodiy va faol investitsiya siyosati talablariga

to‘liq javob bermaydi. Chunki, fond bozori rivojlangan mamlakatlardagidek, o‘zining bosh funksiyasi – yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini investitsiyalarga yo‘naltirish, ya’ni, barqaror iqtisodiy o‘shni ta‘minlash maqsadida uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qila olmayapti. Ushbu holatlar O‘zbekistonda fond bozori infratuzilmasini takomillashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Qimmatli qog‘ozlar bozorining asosiy funksiyasi quyidagilardan iborat: omonatlar – investitsiyalar – iqtisodiy o‘sh – omonatlar yopiq sikli doirasida ishlar ekan, fond bozori tizimining mexanizmi shu tizim elementlari (sub’ekti va ob’ektlari) orqali investitsiya resurslari qayta taqsimlanishini, investitsiya kapitalidan imkon qadar samarali foydalanilishini va bozor talabi nuqtai nazaridan eng optimal ijtimoiy ishlab chiqarish tuzilmasi shakllanishini ta‘minlaydi.

Bugungi kunda mavjud turli tuman qimmatli qog‘ozlar tizimning ichida ierarxiya darajalari va kichik tizimlarni shakllantirish orqali bozor tuzilmasiga ta’sir qiladi. Shunday qilib, ko‘plab bir turdagi moliya instrumentlari fond bozorining kichik tizimlarini (aksiyalar bozori, muddatli bozor va h.k.) tashkil etadi va bu tizimlar belgilangan tartib asosida ishlaydi. Qimmatli qog‘ozlarning muayyan turlari paydo bo‘lishi bozorda ularga xizmat ko‘rsatadigan ixtisoslashgan institutlar paydo bo‘lishiga olib keladi (masalan, registratorlar institutining rivojlanishi egasining nomi yozilgan qimmatli qog‘ozlar aylanishi bilan; depozitariylar instituti – hujjatsiz qimmatli qog‘ozlarni saqlash va ularga bo‘lgan egalik huquqini qayd qilish zarurati bilan bog‘liq).

Tuzilmaning tabaqalashishi davom etib, undan ko‘plab soha guruhlar ajralib chiqadi: “neft”, “energetika”, “aloqa” va hokazo soha guruhlar. Ular ajralib chiqishining asosiy sharti – sohaning o‘z negizi borligi va u keyinchalik o‘z periferiyasini rivojlantirishda ishtirok etishi.

Bozor sub’ekti yoki sotuvchi pozitsiyasini, yoki xaridor pozitsiyasini egallashi yoxud bozor jarayonlariga xizmat ko‘rsatishi mumkin. Shunday qilib, har qanday fond bozorida uchta asosiy guruh bor: mijozlar, vositachilar va bozorga xizmatko‘rsatuvchi ixtisoslashgan infratuzilma tashkilotlari.

O‘zbekiston fond bozorining infratuzilmasi tarqoqligi bilan ajralib turadi, uning elementlari va kichik tizimlari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlashuvda to‘siqlar borligi, bu tizimning birligi va yaxlitligi va uning yagona maqsad – bozor faoliyat yuritishi uchun sharoit yaratilishi ta‘minlashga bo‘ysunishi prinsipini buzadigan nomutanosiblikka olib keladi. Tarqoqlik fond infratuzilmasini bir necha tarqoq savdo tizimlarini, bir necha guruh professional ishtirokchilarni, bir necha hisob-kitob depozitariylari va kliring tashkilotlarini o‘z ichiga olgan (u yoki bu savdo maydoniga tegishliligiga qarab) ko‘p markazli (politsentrik) infratuzilmasifatida tavsiflaydi va bu mustaqil fond markazlari shakllanishiga olib keladi. O‘zbekiston fond bozori infratuzilmasining elementlari o‘zaro ta’sirlashishi yo‘lidagi to‘siqlar ham “vertikal” (infratuzilma

elementlari o‘rtasida), hamgorizontal (har bir element ichidagi tashkilotlar o‘rtasida) bo‘ladi. Masalan, O‘zbekiston fond bozoridagi bitimlar bo‘yicha kliring va hisob-kitob tizimi lokal hisob-kitob-kliring institutlarining tarqoq to‘plamidir. Ularning birlashishi tendensiyasi ob‘ektiv asosga ega va O‘zbekiston fond infratuzilmasini yanada rivojlantirishning ehtiyojlarini aks ettiradi.

XULOSA VA MUNOZARA

O‘zbekiston fond bozori va uning infratuzilmasi jadal rivojlanish uchun qo‘shimcha impuls olishi uchun makroiqtisodiy siyosatning investitsiya jalb qilishga yo‘naltirilganligini kuchaytirish zarur. Buning natijasida iqtisodiy o‘shish ta‘minlanadi, iqtisodiyotning tuzilmasi modernizatsiya bo‘ladi, moliya sohasi va sanoat rivojlanadi.

Iqtisodiyotni iqtisodiy o‘shish davriga o‘tkazishga yo‘naltirilgan makroiqtisodiy islohotlarni davom ettirish uchun umumiy iqtisodiy tizim bilan va uning alohida qismlari bilan o‘zaro bog‘langan samarali fond bozori tashkil etish lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirkin Ya.M. Qimmatli qog'ozlar va fond bozori. M.: Perspektiv.-2015.-B.13.
2. Braley Richard, Myers Styuart Korporativ moliya tamoyillari: Trans. ingliz tilidan – M.: Olimp-biznes, 2014;
3. Kilyachkov A.A., Chaldaeveva L.A. Qimmatli qog'ozlar bozori va birja ishi. – M.: Advokat, 2015.- 687 b.;
4. Mirkin Ya.M. Rossiya qimmatli qog'ozlar bozori: asosiy omillar ta'siri, prognoz va rivojlanish siyosati. -M.: Alpina nashriyoti, 2012.-578 b.
5. Xamidulin M.B. Korporativ boshqaruvning moliyaviy mexanizmini ishlab chiqish, Dissertatsiya avtoreferati... doktorlik. ekon. Fanlar.-Toshkent, BFA, 2019 y.